

Assaig i heterodòxia: Fuster contra Fuster

VICENT SALVADOR

Universitat de València

Sempre he pensat -i ho diré ara amb una fórmula taxativa, a l'estil fusterià- que l'assaig o és *heterodox* o no és *assaig*. És clar, també, que els graus i els matisos de l'heterodòxia són diversos, i que el concepte d'assaig té uns límits sovint ben difusos, elàstics. Fet i fet, l'assaig ha estat sempre considerat, en justícia, com un gènere de mal definir. El seu status ambigu, a cavall entre la literatura de creació i, d'altra banda, la filosofia i el tractat més o menys científic o didàctic, han generat no poca confusió. Això és un fet constatable si examinem les obres publicades els darrers anys com a guanyadores d'un o altre premi d'assaig. I no és que faça ara retrets a ningú: al capdavant, el nostre panorama editorial no va sobrat d'estudis i monografies en català, almenys si comparem amb el que s'esdevé en cultures normalitzades. Però la qüestió és tota una altra. La qüestió és la caracterització d'un gènere tan proteic i multiforme com difícil i suggestiu. Un gènere que compta, en la tradició occidental, amb quatre segles d'existència.

Literatura d'idees, se n'ha dit, per buscar una fórmula fronterera. I és cert que no es tracta, en tot cas, de literatura *de ficció*, en el sentit que ho és una novel·la fins i tot quan s'adscriu a això que anomenem realisme. Tampoc no combrega, l'assaig, de l'actitud lírica, de l'exclamació expressiva, tot i que l'assagista és, com s'ha dit, un egotista empedreït que mira el món a través de la lent del seu propi microcosmos (1). Al capdavant no podria ser d'altra manera: cada un troba en si mateix la mostra més propera de la humana condició, que és l'autèntic tema de l'assaig. Montaigne ho explicita als seus *Essais*, i Fuster ho repeteix en diversos registres, com ara en aquesta proposta: «Per exemple: jo. ¿I per què no algú altre? Sí: també 'algú altre', 'qualsevol altre'. Sospito que l'experiència, idèntica o semblant, no deu ser insòlita: cadascú, o tothom, haurà passat o passarà per uns moments com aquests. Jo -per exemple-, doncs». (CIP) (2).

- 1.- Vegeu: V. SALVADOR & M.J. CARRIÓN, «El Jo discursiu en l'assaig: Montaigne i Fuster», *Miscel·lània Joan Fuster*, vol. II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, pàgs. 329-341.
- 2.- Les referències entre parèntesis corresponen als següents llibres de JOAN FUSTER: CE: *Causar-se d'esperar*; CF: *Combustible per a falles*; DO: *Diccionari per a ociosos*; EC: *Examen de consciència*; CPI: *Indagacions i propostes*; PP: *Pamflets polítics*; S: *Sagitari*.

L'assaig és, com ho ha expressat algun estudiós, un gènere deliberatiu interior. L'assagista no informa sobre el món exterior, sinó que comenta i avalua, reflexiona («moi, je me roule en moi même», escriu Montaigne) sobre la seua apreciació d'aquella realitat. Aquestes reflexions són sempre obertes, es matisen i fins i tot es contradiuen en l'autodiàleg, en un camí fragmentat, ple de giravolts i de retorns sempre provisionals. El mot «assaig» té aquesta etimologia, i no podria acordar-se amb el dogmatisme de les conclusions definitives. No és ciència certa sinó opinió revisable, controvertible i controvertida pel mateix escriptor que s'assaja ell mateix -i els seus límits- davant el testimoniatge mut d'un lector fantasmagòric. El públic en quedarà decebut si espera veure l'espectacle arrodonit; però, en canvi, podrà gaudir de l'experiència de veure, sobre el terreny, com es modifica el guió, com es maquillen els actors, com s'intercanvien els papers de la comèdia d'acord amb el replantejament de l'estratègia teatral. Aquesta vigília -inacabable- de l'estrena de gala és una funció molt més rica en interès. La seua és una estètica de l'inconclús, i en això està el seu encís.

Però cal dir que la motivació final d'aquesta estètica és d'ordre intel·lectual i ètic: se'n diu, ras i curt, esperit crític. Se'n pot dir, també, heterodòxia, perquè es fonamenta en el rebuig envers el dogma clos, en el refús de tota doctrina acríticament acceptada. Des d'aquesta perspectiva, ¿qui gosaria parlar d'un assaig no heterodox?

Tot amb tot, el concepte d'heterodòxia dona molt més joc. Sobretot si l'apliquem a casos extrems com és el de Fuster. Perquè l'heterodòxia de Fuster ho és per referència a moltes ortodòxies diferents, com ara, i per posar un exemple particularment sagnant, la del valencianisme (?) anticatalanista i visceralment reaccionari, que li ha reportat fins i tot, en temps no gaire llunyans, atemptats terroristes dels quals va eixir sortosament estalvi.

L'origen de la història es remunta a primeries dels seixanta, quan, arran de la publicació de *El País Valencià*, va esdevenir objectiu de la ira de la púrria reaccionària valenciana, que arribà a cremar-lo *en efígie* a la plaça major de la ciutat. I això, no pas en actitud lúdica dins la crítica col·lectiva de la falla, sinó en un acte aïllat i ple de rancúnia, instigat, a més, per les autoritats municipals franquistes. Uns mesos més tard, en un article titulat «Reflexions d'un ninot de falla», l'escriptor de Sueca s'assaja sobre el tema i escorcolla en unes lúcides pàgines l'efecte que li havia produït aquest esdeveniment de ressonàncies inquisitorials. Les seues reflexions sobre aquest fet el duïen a plantejar-se, en el to d'humorisme lúcid que caracteritza el seu estil, en quin sentit podien haver-lo considerat herejarca respecte a una certa ortodòxia regionalista: «I no perquè, pobre de mi!, jo siga un heretge proterviós i descarat: els dominis de la teorlogia em són absolutament estranys, i de fet, tinc altra feina. L'heterodòxia que m'han reprotxat era més aviat profana: en un diari, un senyor m'acusà textualment d'«heterovalenciano». ¿'Heterovalenciano'? En principi, vaig dubtar si això s'oposava a 'ortovalenciano' o a 'homovalenciano': no se sap mai. Els esdeveniments posteriors m'aclariren que es tractava, en efecte, d'una denúncia per delictes de lesa *patria chica*. Sembla que en els darrers temps he proferit opinions inconvenients a propòsit de temes patriò-

ticament sagrats com la gastronomia vernacle, el folklore autòcton i la tècnica oratòria de Sant Vicent Ferrer. Alguns paisans meus, que -segons ells mateixos- encarnen l'ortodòxia regional (i, fins i tot, Mare de Déu, regionalista), van estimar que això era una impertinència penitenciable. I van decidir castigar-me severament» (CF).

És clar que, rere l'exacerbació agressiva del xovinisme localista, s'amaga un fenomen d'abast molt més general: la intolerància pura i simple en la més antiga tradició inquisitorial. Un any abans d'aquests fets, el 1962, Fuster havia publicat un volum, *Poetes, moriscos i capellans*, on estudiava, entre altres temes, el dietari d'un capellà valencià que relata diversos esdeveniments que tingueren lloc a la seua ciutat a principis del XII i darreries del XVI. El capellà, Pere Joan Porcar, dona compte de diversos autos de fe, on es cremava en la plaça pública persones acusades de diversos crims -des de la sodomia fins a la dissidència religiosa (3). Cal retindre la dada: Porcar comenta, amb admiració, la solemnitat amb què aquests actes es produïen i «tanta gent forastera com hi havia». En un joc metafòric, d'ampliació semàntica, podríem aplicar-hi un aforisme fusterià molt conegut: «Respirem com en el paleolític. No hem avançat gaire, per aquest cantó». (CPI).

Ara bé, Porcar, l'humil capellà de la València del XVII, no es mostrava tan satisfet amb altres aspectes de la societat valenciana. Així, no estalvia les crítiques -des d'una perspectiva foralista- a l'espanyolització del país, i ens transmet, a les pàgines del seu dietari, una angoixant sensació de territori ocupat. Ell mateix confronta la mollesa dels valencians amb el tarannà més combatiu del poble català i conclou que «està del tot perduda València».

Tres segles i mig més tard, Fuster va emprendre una sèrie d'estudis -corporeïtzats en llibres com són *Nosaltres els valencians*, *El País Valencià*, *El blau a la senyera o Ara o mai*- que es plantegen una diagnosi i unes propostes programàtiques pregonament compromeses amb el nacionalisme. Aquests llibres oscil·len sovint entre la monografia documentada però imaginativa i, de l'altre cantó el pamflet esperonador. Ni en un cas ni en l'altre, però, s'allunya Fuster del tarannà de l'assagista, del seu estil sembrat d'acuitat. És cert que el pamflet -fins i tot el pamflet fusterià- no és fàcilment compatible amb l'escepticisme de l'assagista, per tal com requereix una certa contundència polèmica: «Potser sí que calia dir-ne 'pamflets', i el terme m'agrada. Els textos recollits en aquest volum responen a les dues condicions tradicionalment atribuïdes al gènere: brevetat i intenció polèmica. L'una i l'altra em venien imposades per les circumstàncies». (PP). Les circumstàncies -el compromís nacional de l'autor- imposaven, en aquests casos, una renúncia a certes parcel·les de la tonalitat assagística, i particularment al relativisme radical dels grans mestres del gènere. Fuster opta pel compromís i es bat contra unes doctrines i unes inèrcies que posen en perill la subsistència mateixa del seu poble. El seu assaig esdevé així una polèmica contra l'ortodòxia establerta sense caure, però, en les simplificacions de l'estratègia militar. No val ací el crit de «à la guerre comme

3.- N'hi ha edició moderna no completa, a cura de FERRAN GARCIA: *Dietari, 1589-1628 (Antologia)*, València, Institut Alfons el Magnànim, 1983.

à la guerra». Baixa a l'arena, sí, però manté, a més de l'honestetat, la lucidesa i el tremp estilístic dels antidogmàtics. No se podrien aplicar a aquests escrits les crítiques que feia Adorno a l'estil esclerotitzat de Lukacs com a símptoma de tancament ideològic (4).

A més, un autèntic heterodox no es ret fàcilment a les imposicions de cap ideologia defensiva. Per això, Fuster no combrega amb els incodicionals de les glòries catalanes, ans al contrari s'hi mostra particularment àcid en la crítica, com ara en la seua lectura de la Renaixença: «La 'Renaixença' fou una immensa sagristia buida, i una sagristia àvida, de canonges, d'integristes de Nocedal, de l'abrupta rapsòdia *inane* de la Gloriosa a la Restauració». (PP). La literatura catalana moderna, en conjunt, no es lliura tampoc d'unes consideracions tan punyents com lúdiques: «Per regla general, la literatura catalana moderna és una literatura feta per marits satisfets, sedentaris i no enganyats -i per capellans. D'aquí que resulti definitivament fada i, sobretot, reiterativa». (CPI). I no cal dir que els exemples podrien ampliar-se, en aquest aspecte del pensament fusterià.

Més radical és encara quan es planteja els lligams existents entre nacionalisme i tradicionalisme, com era d'esperar en l'autor de la cèlebre màxima que vaticina que el país valencià serà d'esquerres o no serà: «Els nacionalismes sempre es veuen obligats a ser 'tradicionalistes'. Enfront del 'cristianisme' o de l'agnosticisme' dels opressors, enfront de les modes més trivials que delataven origen 'estranger', els indígenes recorrien a les tradicions autòctones, a la indumentària típica, a la moral local, i les erigien en trinxeres defensives». (CE). Fuster s'instal·la així en la paradoxa d'un nacionalista compromés que no renuncia, tanmateix, a la idea de progrés sense prejudicis, al tarannà crític insubornable. La paradoxa, aqueixa figura clau de l'escriptura assagística, és indicatiu de clarividència i de rebel·lia davant les síntesis acomodaticies, d'honestetat al cap i a la fi, però esdevindrà alhora pedra d'escàndol i punt feble per als atacs dels adversaris: d'uns adversaris que procediran -cosa que és pitjor- tant d'un camp com del contrari. Sense aquesta clau del pensament fusterià -Fuster contra Fuster- no podrem entendre el grau de controversia que ha concitat per a tiris i troians la seua obra.

Fora ja del camp de la política estricta, la pròpia escriptura fusteriana palesa, en les seues reflexions més íntimes, aquesta aparent contradicció interna. Si bé es mira, Fuster és l'etern heterodox, l'heterodox de si mateix que fa i desfà itineraris en una cerca continuada del seu utòpic Jo. L'estil així ho delata, en una ziga-zaga d'interrogants, de revisions i de matisacions que responen a una pregona fidelitat. L'abundancia dels connectors adversatius en els seus textos en són l'epifenomen fefaent. També l'ús -molt sovintejat de signes relativitzadors com són les cometes o la cursiva (5). El seu discurs esdevé, d'aquesta manera, un reiterat examen de consciència- i és clar que el pòsit de l'educació religiosa hi funciona, parasitària-

4.-«Lukacs y el equívoco del realismo», dins G. LUKACS ET ALII, *Polémica sobre el realismo*, Barcelona, Ediciones Buenos Aires, 1982, pàgs. 39-89.

5.-Per a un tractament suggestiu d'aquests recursos de l'estil fusterià, vegeu: A. VIANA, «Fuster in fabula», *Els Marges* 38 (setembre 1987), pàgs. 33-43.

ment, com un substrat superat però no negat ni oblidat per l'escriptor: «Per a mi, escriure constitueix, generalment, una operació d'autoexamen: de revisar-me les idees, els entusiasmes, els recels, les malícies. Cada vegada que em poso davant un full en blanc, amb la necessitat d'omplir-lo d'allò que en diuen literatura, no faig sinó això: examinar-me la consciència». (EC). No hi ha dubte que, per aquest costat, arribaríem a una encertada definició de l'assaig.

Diríem que, d'alguna manera, el Jo es va deconstruint i construint en aquestes operacions, és el resultat -sempre provisional- d'una activitat de recerca on la unitat definitiva no és sinó un miratge o una superstició pragmàticament peremptòria: «Jo sóc la meua superstició: la superstició de mi mateix». (CPI). Per això, l'abandonament de la recerca constant esdevé un risc, com el cant de les sirenes per a Ulisses i els seus companys: «Hi ha un perill: el d'acabar un semblant-se massa a si mateix». (CPI).

Ara bé, aquesta tasca de construcció del Jo, no és un exercici totalment solitari, sinó que requereix -com a catalitzador- la companyia del lector, d'un lector imaginat que és condició *sine qua non* de la *causerie* assagística. El to marcadament oral de l'estil assagístic deriva precisament d'aquesta oscil·lació entre l'autocol·loqui interior i la conversa íntima amb algú altre que, si més no, és escoltador pacient. Així ho explica Fuster, parlant dels seus assaigs: «Si, de vegades, presenten algun aspecte ampul·lós o doctrinari, és sense mala intenció: de fet, tracten problemes de cada dia -els meus, si més no-, precisament els mateixos que constitueixen la matèria d'una conversa familiar, cordial, en el cas que el lector i jo ens trobéssim cara a cara i ell s'hi interessés». (DO).

De tota manera, cal no confondre aquesta predisposició amb una actitud didàctica que fomenti la passivitat aquiescent del receptor. Aquest ha de cooperar també en la construcció del discurs, a partir del fragmentarisme i de les contradiccions amb què l'escriptor s'assaja. Per això, Fuster, tan aficionat a la dimensió gnòmica dels aforismes, refusa explícitament l'actitud d'aconsejar: «No aconsellis a ningú que faci una cosa, si no l'has feta tu abans, ni li aconsellis que en faci alguna, si tu ja l'has feta. Però, per poc que puguis, no aconsellis mai res». (CPI). És clar que aquest mateix aforisme ja és una *contradictio in terminis*, des del moment que el seu valor il·locutiu com a acte de parla és el mateix que el que el seu contingut nega. La ironia i la paradoxa es donen novament la mà en aquesta mostra de l'estil fusterià.

Aconsellant o sense fer-ho, és evident que la figura immensa de Fuster no podia passar desapercebuda en el panorama erm de la cultura valenciana on va germinar la seua obra. I no només la seua obra, sinó també la seua actitud intel·lectual i cívica. Hem parlat abans dels detractors de la primera hora, dels desqualificadors reaccionaris de la seua figura, que encara cuegen resvalotats. Però l'obra de Fuster no podia deixar de crear allò que podríem anomenar -d'una manera nebulosa o metafòrica, i potser impròpia- escola. ¿Una nova ortodòxia? Per descomptat que no. O almenys no amb l'aquiescència de Fuster. Però cal reconèixer que la petja fusteriana marcà més d'una generació d'autors valencians, molts dels quals adoptaren, seguint el seu exemple el molt expressiu de l'assaig. (Entre parèntesis:

el pas protagonitzat per l'escriptor suecà des de la lírica a la prosa d'idees, conscient i programàtic, podria ser llegit com un altre episodi de l'acarament Fuster contra Fuster).

Siga com siga, els nous assagistes begueren en les fonts seductores del mestre: idees, actituds, recursos d'estil. Qui haja llegit atentament Fuster sap que no és fàcil de sostraire's al poder seductor de la seua escriptura. Això ha produït -cal confessar-ho manifestacions epigonals inevitables, còpies superficials i fins i tot pretensioses reclamacions de títols successoris. Ha generat també un grapat de bons assagistes valencians, entre els quals seria injust no citar noms com ara els de J.F. Mira, L.I.V. Aracil, Josep Iborra, J.V. Marqués o A. Seva (6). Això no equival, però, a la constitució d'una ortodòxia fusteriana -i, en tot cas, la responsabilitat no seria de Fuster sinó de la pròpia collita dels nous escriptors-, ans a la impossibilitat de passar per alt un punt de referència -i d'influència- tan indefugible.

També han aparegut, recentment, els assassinats del pare intel·lectual (7). Era un fenomen esperable, com en qualsevol situació d'autoafirmació personal. Aquells que no han acabat de comprendre mai la profunda heterodòxia fusteriana havien de reaccionar contra tesis concretes que consideren superades -i potser això és cert en alguns casos- quan ells havien somiat en una infal·libilitat aixoplugadora, tan humida com càlida. És difícil, per exemple, que ningú hagués pogut perfilar el 1962 -l'any de *Nosaltres els valencians*- unes tesis explicatives de l'estructura socioeconòmica del País Valencià vàlides per a la realitat de les dècades següents. El país s'ha industrialitzat, sí, en una mesura que no era previsible, però un heterodox no és necessàriament un profeta. Menys encara un heterodox de si mateix que pretenia, si de cas, ensenyar un mètode de pensament i no pas uns resultats indiscutibles. Probablement el silenci de Fuster ha atiat el foc. La situació, d'altra banda, és bastant complexa, i reclamaria una anàlisi més detinguda que tingués en compte els envitricolls menuts de la política valenciana i les preses de postura més o menys interessades. No és aquest el lloc adient per a aqueixa anàlisi.

Queda clar, tanmateix, que al País Valencià el procés -el de l'assaig, i el de la investigació, i el de la vida política- continua. Dialècticament. La figura de Fuster en serà referència no prescindible. Rere Fuster, contra Fuster o des de la discrepància més o menys respectuosa, tant se val. El que és inqüestionable és que res d'això no es produirà sense ell, sense la figura del gran heterodox. El silenci seria, en aquest cas, una mentida o una calúmia, com en l'aforisme fusterià: «Pren-t'ho d'una altra manera: el fet que no diguen res de tu ja és, sovint, una mentida, i de vegades, fins i tot és una calúmia». (S).

- 6.-Per a un panorama de l'assaigisme valencià contemporani, vegeu: V. SALVADOR (ed.), *Tèbeos per a intel·lectuals (Vint-i-cinc anys d'assaig al País Valencià, 1960-1985)*, València, Tres i Quatre, 1985.
- 7.-De fet, bona part de l'assaigisme valencià d'aquests darrers anys s'ha vertebrat al voltant de les propostes fusterianes, unes vegades com a resposta crítica i unes altres com a estudis sobre la seua obra. Si el llibre de JOSEP IBORRA, *Fuster portàtil* (València, Tres i Quatre 1982) pertany a aquesta darrera categoria, bona part dels altres llibres publicats al voltant dels premis Octubre d'assaig -que duen precisament el nom de l'escriptor de Sueca- estableixen amb l'obra de Fuster un diàleg àcidament crític. D'altra banda, un darrer panorama d'estudi i reivindicació d'aquesta obra es pot trobar al dossier publicat al número 130 (maig 1990) de la revista *Saó*, i, pel que fa a la producció poètica, l'opuscle de JOSEP BALLESTER *Joan Fuster: una aventura lírica* (València, Tres i Quatre, 1990).